ISSN 1561-4212. «ВЕСТНИК ВКГТУ» № 4, 2011.

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

УДК 81(574)

Ж.Д. Адильбаева
ШҚМТУ, Өскемен қ.

АЙТЫС ӨЛЕҢДЕРІНДЕГІ МЕТАФОРАЛЫ СӨЗ ҚОЛДАНЫСЫ

«Метафора» термині ежелгі Үнді, Грек заманындағы зерттеу еңбектерінен белгілі. Метафораны орыс тілінде М.В. Ломоносов, А.А. Потебня, Б.С. Мейлех, Е.Г. Черкасов және т.б. ғалымдар зерттеген.

Қазақ ғалымдарынан Қ. Жұмалиев, З. Қабдолов, З. Ахметов, Б. Хасанов, Ә. Қайдаров және т.б. өз еңбектерінде қарастырған.

Тілімізде метафора жайлы алғаш теориялық тұжырым жасаған А. Байтұрсынов. Ол: «Сөздің көбін өз мағынасында жұмсамай, өзге мағынада жұмсаймыз. Өзара ұқсастығы жоқ екі нәрсенің бір-біріне әсері болса, бірін екіншісімен ауыстырамыз. Мәселен, „күн құтырып кетті“, „аяз қарыған“, „қырау соққан“ дейміз. „Құтырып кетті“ өзге мағынада айтылып тұр... Осындай ұқсастығымен ауыстырып, өз мағынасынан сөзді өзгелеп айту – ауыстыру деп аталады» - дейді.

Ал Б. Хасанов: «Метафора – екі зат пен құбылысты салыстырудың негізінде сөздің ауыс (мағынада) қолданылуы» - дейді.

Метафора – ауыстыру (грек. metaphora – ауыстырып қою), екі нәрсені, құбылысты салыстыру және жанастырып, жақындату негізінде астарлы тың мағына беретін бейнелі сөз немесе сөз тіркесі.

Жиылған мысалдарды сұрыптаған кезде қазіргі қазақ тіліндегі метафоралардың көбінің ерте дәуірде-ақ қолданылғандығын байқаймыз.

Мысалы: «Мұхаббат – наме» дастанында:

Пәри рухсарларының көркке байы,
Иузүң тнәвруз – о, қашың бәйрәм айы /7.131/
Пері сұлуларының көрікке байы,
Жүзің – наурыз, қасың – мейрам айы /7, 94/

Немесе

Фәләк ишқың йолында бисәр – о, пай,
Ысырығаң дәнаси – Зухрә, йезүң – Ай /7,132/
Саған ғашықтық жолында аспан адасты ақылынан,
Сырғаңның дәні – Шолпан, жүзің – Ай- ды /7,94/

Айтыс өлеңдерінде көп қолданылатын көркемдік бейнелеудің бір түрі – метафора. Метафора әртүрлі сөз таптарынан жасалады. Соның ішінде ең жиі кездесетіні – зат есім, сын есім және т.б. сөз таптары. Зат есімнен болған метафораларды адамға қатысты, жануарларға байланысты, құс атауына байланысты және т.б. бөлуге болады.

Метафораның тағы бір ерекшелігі көбінесе ауыспалы мағынада қолданылатындықтан мысалдау, кейіптеу сипатында болады. Ақындар тілінде айрықша және ең көп метафораланатын – құс атауына және жылқы малына байланысты ауыстырулар. Жігітті

алғыр қыран құсқа (лашын, қаршыға, сұңқар, бүркіт т.б.), ал қызды сол қыран ілетін айдындағы аққуға, сұқсыр үйрекке, сүйкімділікті аңғартатын қоңыр қазға балау халық поэзиясында бұрыннан бар. Мысалы, Сара:

Қамысты терең көлдің *сұқсырымын,*
Қаңғырған ілдірмейтін қаршығаға /9,139/

Метафораланған тіркес – сұқсыр үйрек. Біржанды қаңғырған қаршығаға балай отырып, өзін «қамысты терең көлдің сұқсырымен» салыстырған. Әрі сақ, әрі сүңгігіш сұқсыр үйрек қамысты терең көлді мекендесе, ондай айлалы құстың мекенжайын білмейтін қаршығаға оп-оңай алдыра қоюы мүмкін емес.

Келесі кезекте Біржан:

Қанды көз май жеп алғыш ақиықпын,
Сен түгіл қасқыр көрсе бір-ақ шайқар /9,138/,

немесе

Аю болсаң да басамын ап дегенде,
Қоймаймын жаман құстай көргеніңе /9,139/, -

деп қызға тән айламен, ер кісіге лайық қайрат, күшті әдейі қарсы қойып, шендестіре сөйлейді. «Ақиық» - сол кездегі ақындардың барлығына тән сөз қолданысы және қазақ саятшылары мен құсбегілерінің лексиконында «Алтайдың ақиығы» деген тіркес бар. Саятшы қауым бұл тіркес арқылы Алтай өлкесін мекендейтін екі топшысының ұшар басында екі ақ жолағы бар тектi бүркітті айтып отыр. Мысалы, Біржан сал:

Адамның *ақиығы – қажы* Құнанбай,
Сан жүйрік сау кеткен жоқ бір сыналмай /9,141/.

Бұл өлең жолдарында адамның тектісі, ақиығы – қажы Құнанбай. Ол құстан бөлек адамның бекзаты, данышпаны мәнінде келтірілген. Ілік жалғаулы сөз бен тәуелдік жалғауының матаса байланысуы арқылы жасалып тұрған тіркес.

Немесе Біржан сал:

Қанатын күн шалмаған *ақтұйғынның*
Жапалақ иемденер басқан ізін /9,149/.

Адамның қолы жетпек түгіл, қанатын күн шалмаған ақтұйғын Сараның басқан ізін енді жапалақ Жиенқұл иемденбекші. Сара да жай ғана құс емес алғыр, сезімтал, қырағы тұйғын тәрізді қыранша тәрбиеленіп, матайдың қаракерей сеңгірінен ұшқан ақтұйғын. Келесі кезекте Біржан:

Ақиық, мұзбалықпын жерге түспес,
Кең қолтық арғымақпын алқымы іспес /9,135/.

Біржан өзін көк тәңірісі – қыран бүркітке, қыран болғанда «мұзбалаққа» баласа, енді бірде:

Күнінде он көрінсе де айнымайтын,
Көк түбіт болды деме мені, жаным /18,9/.

«Көк түбіт» - алты жасар бүркіт. Түсіне байланысты осылай атаса керек. Айтыста құстың жасына байланысты айтылатын он екі атау ауызға жиі алынады. «Біржан – Сара айтысында» бүркіттің ең бір бабына келген алғыр, өжет кезіндегі жасын ақындық шабытпен салыстырып, қыран құстың не өзіне, не көзіне (*Тастүлек тұрымтайдай екі көзің*) балайды. Тастүлек – төрт жасар, мұзбалық – бес жасар, иығы мұз болғанша алты ай аспанда жүріп жерге түспейтін бүркіт. Бүркіт төрт-бес жастағы кезінде өжет те алғыр, қайтпайтын, қажымайтын, аңға түсуден жалықпайтын нағыз қырып салдың өзі болады.

ISSN 1561-4212. «ВЕСТНИК ВКГТУ» № 4, 2011.

Міне, нағыз мұзбалық Біржан сал – осы.

Ақындар тілінде ең көп метафораланатын құс – бұлбұл. «Бұлбұл» деген торғай тәріздес кішкене құстың әншілік қасиетіне қарай алған ауыс мағынасы – сайраған әнші, шешен, жыршы. Біржан сал:

Сайраған *Орта жүздің бұлбұлымын,*
Қызығып жүргенім жоқ алар пұлға /9,137/.

Тағы бірде ақын қыз:

Сайраған *бүкіл найман бұлбұлымын,*
Ұрғашы ғой демесең қай жерім кем /9,143/.

Немесе Абайда:

Осы жалған дүниеден
Шешен де өткен не *бұлбұл...*/15,49/.

Ілгерідегі өлең жолдарында Орта жүздің бұлбұлы – Біржан сал, бүкіл найман бұлбұлы – ақын Сара болса, ал Абай осы дүниеден өтіп кеткен халқының әнші, жыршы, сал, серілерін – бұлбұлға балап тұр. Мұндағы Орта жүздің бұлбұлымын, найман бұлбұлымын деген сөз тізбектері матаса байланысып тұр.

Сүйген жарды, ару қызды тотықұсқа балау поэзияда кеңінен қолданылған. Найманның бұлбұлы – Сара:

Елу күн ғайып болған *тотықұспын,*
Білмеймін әкеңнен де алдануды-ай/9,143/

Жалпы алғанда, қазақ тілінде құс атауларына байланысты метафоралар құстың жаман- жақсы қасиетіне байланысты жағымды-жағымсыз экспрессиялық мәнде келеді.

Айтыс өлеңдерінде халқымыздың ғасырлар бойы әсемдік, әдемілік туралы ой-түсінігі мен эстетикалық толғаулары да кең көрініс берген. Мұның қашан да болсын сол халықтың кәсібіне, шаруашылығына байланысты туып, қалыптасатыны мәлім. Ал қазақ халқының бұрынғы күнкөріс, тіршілігі негізінен төрт түлік малға байланысты десек, бұның ішінен, әсіресе, жылқы малына айрықша мән беріліп келгені байқалады. Оның еті – азық, қымызы – сусын, ем-дәрі, өзі таптырмас көлік, сол себепті ол жүйріктік пен әсемдіктің, әдеміліктің бейнесі іспеттес болып кеткен. Айтыс үстінде ақынның шабытын бәйге атының шабысына салыстыра бейнелеу дәстүрге айналған. Мұндай бейнелеу кез келген айтыста бар десек, дәл «Біржан – Сара айтысында» ол жүйелі сипатқа ие болған.

Біржан сал:

Желқабыз, жез тағалы еңіреумін,
Қара тер шыққан сайын кетем ағып /9,135/.

Біржан сал Сараны сөзбен апшысын қуырып, ықтырып алмақ ниетпен жел көтерген қас жүйрікпін (нағыз жүйрікті желқобыздай жел көтеріп отырады дегеннен алған), яғни қара тер шыққан сайын қаттырақ шабамын дейді. Немесе

Ақиық, мұзбалықпын жерге түспес,
Кең қолтық арғымақпын алқымы іспес /9,135/.

Я болмаса

Жалымнан ұстаған қызда арман қалмас,
Жібек жал арғымақпын тұмарлаған /9,134/.

Өлеңге *ағып тұрған, тынысы кең, қолтық, алқымы іспес, жібек жалмен тұмарланған* деп өзін әдемі эпитеттермен келістіре суреттей отырып, Сараға «Қысқартам адымыңды бір-ақ аттап» деп тосыннан дүрсе қоя беріп, сөзбен бір сілкіп алады. Немесе

Сайраған *Орта жүздің бұлбұлымын,*
Арғынның Алтай – Қарқып ақтан кері /9,134/.

«Арғының ақтан кері» - матаса байланысқан сөз тіркесі. Ақтан кері – жылқы малындағы екі сауырының түсі ақ, өзі қоңыр сары боп келген өте әдемі түс. Келесі кезекте:

Жорғамын сарынымен самғайтұғын
Бәйге аты серпінімді шалмайтұғын /9,147/.

Бұл арада «жорғамын» сөзі – метафораланған сын есім.

Қыз да болса адамның *жүйрігі* екен,
Көрмедік сөзі адамды жеке дара /9,132/

Адамның жүйрігі сын есім арқылы жасалып, изафеттік тіркестің екінші сыңары таңдаулы шырай мағынасында тұр.

Сонымен, айтыс өлеңдеріндегі метафора арқылы ақындар ойын көркем де әсерлі, айқын жеткізе алған.

29.11.11 қабылданды

УДК 651.0 (574)

Б.К. Окасова
ВКГТУ им. Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск

КРЕАТИВНОСТЬ - КАК СПОСОБНОСТЬ К КОНСТРУКТИВНОМУ И НЕСТАНДАРТНОМУ МЫШЛЕНИЮ

Развитие новой экономики в Казахстане требует инженера новой формации, который наряду с высокой профессионально-коммуникативной компетенцией должен обладать соответствующими личностными качествами, при этом особенно востребованными являются *креативность* и *самостоятельность.*

Целью современного преподавателя является не только передача конкретных знаний своим студентам, но и развитие у них навыков самостоятельного мышления, творческого подхода, собственных ресурсов и формирование индивидуального стиля, опирающегося на совокупность полученных знаний и опыта. Профессиональная подготовка студентов наравне с формированием таких качеств и навыков, как владение теоретическим материалом и навыками практической работы, умением поддерживать контакт с аудиторией, открытостью и доброжелательностью, предполагает развитие их креативности.

Значительный вклад в развитие проблемы креативности внесли как отечественные (С.Л. Рубинштейн, Я.А. Пономарев, Д.Б. Богоявленская, А.В. Морозов), так и зарубежные исследователи (Дж. Гилфорд, Е.П. Торренс, С. Медник, Р.Мэй, А. Маслоу, К. Роджерс).

Креативность - это способность к конструктивному и нестандартному мышлению и поведению, постоянному осознанию и развитию своего опыта. Понятие «креативность» происходит от слова «create» (создавать) - создавать новое. Этим новым может быть но-

вый продукт, новое свойство, новое решение, новое направление. Именно отсутствие стандартных инструкций и позволяет использовать термин «креативность». Креативность как качество присуща, в той или иной мере, любому человеку - и актеру, и психологу, и дизайнеру, и менеджеру, и строителю. Креативность - это способность к творчеству, способность порождать необычные вещи, придумывать, находить, видеть мир как-то поособенному. В последние годы этот термин получил в отечественной психологии широкое распространение. И для того, чтобы как можно лучше в нём разобраться следует дать понятия и ещё нескольким терминам:

«Личность» - это человек как носитель каких-либо свойств. Личность - результат процесса воспитания и самовоспитания. «Личностью не рождаются, а становятся», - писал А.Н. Леонтьев. Личность - это человек, осознающий свою уникальность, неповторимость, индивидуальность (индивидуальность - особенности характера и психического склада, отличающие одного индивидуума (индивидуум - отдельный живой организм, особь) от другого). Личность - это совокупность выработанных привычек и предпочтений, психический настрой и тонус, социокультурный опыт и приобретённые знания, набор психофизических черт и особенностей человека, определяющие повседневное поведение.

«Способности» - в толковом словаре В. Даля «способный» определяется как годный к чему-либо или склонный, ловкий, пригодный, удобный; в толковом словаре С. Ожегова «способность» это природная одарённость, талантливость. Однако считать способности врожденными, данными от природы является ошибкой – врожденными могут быть лишь анатомо-физиологические особенности, т.е. задатки, которые лежат в основе развития способностей. Возникая на основе задатков, способности развиваются в процессе жизнедеятельности человека, вне деятельности никакие способности развиваться не могут. Ни один человек, какими бы задатками он не обладал, не может стать талантливым экономистом, журналистом, строителем или художником, не занимаясь много и упорно соответствующей деятельностью. На основе одних и тех же задатков могут развиваться неодинаковые способности, в зависимости от характера деятельности, условий жизни, окружающих людей и многих других факторов и нюансов отдельной личности. Способности – это индивидуально-психологические особенности личности.

Специфическими свойствами креативного процесса, продукта и личности являются их оригинальность, состоятельность, валидность, адекватность задаче.

В современной психолого-педагогической науке креативность рассматривается как личностная категория в аспектах: 1) проявления дивергентного мышления (Дж. Гилфорд, О.К. Тихомиров), 2) актуализации интеллектуальной активности (Д.Б. Богоявленская, Л.Б. Ермолаева-Томина), 3) интегрированного качества личности (Я.А. Пономарёва, А.В. Хуторской).

Понятие «творчество» тесно переплетается с понятием «креативность». Так, если творчество понимается как процесс, имеющий определенную специфику и приводящий к созданию нового, то креативность рассматривается как потенциал, внутренний ресурс человека, его способность отказаться от стереотипных способов мышления или способность обнаруживать новые варианты решения проблем.

Креативность также можно определить как способность человека к конструктивному, нестандартному мышлению и поведению, осознанию и развитию своего опыта.

«Творчество» - процесс создания новых по замыслу культурных и материальных цен-

ностей. «Творческая личность» - это личность с определенным набором нравственных, эмоциональных и волевых качеств, а также задатков, способностей и талантов. Существуют две основные точки зрения на творческую личность:

1. «Креативность» (творческая способность) свойственна каждому нормальному человеку. Она так же неотъемлема от человека, как способность мыслить, говорить и чувствовать. При этом ценность результата творческой деятельности не имеет особенного значения, главное, чтобы результат был новым и значимым для самого «творца». Самостоятельное, оригинальное решение школьником задачи, имеющей ответ, будет творческим актом, а самого его следует оценивать как творческую личность.

2. Согласно второй точки зрения, не всякого человека следует считать творческой личностью, так как определяющим фактором творческого акта является ценность нового результата, он должен быть общезначим, являться непременно культурной, технологической или какой-либо другой ценностью для человечества в целом.

«Творчество» и «креативность» различаются по значению. Творческий процесс основывается на вдохновении автора, его способностях, традициях, которым он следует. Если же говорить о креативном процессе, то главной его составляющей становится прагматический элемент, то есть изначальное понимание, зачем, для чего и как нужно что-то создавать и, собственно, что именно нужно создавать.

Креативное развитие личности связано с формированием у человека качеств, необходимых для творческого познания окружающей реальности. Такие качества могут быть сформированы только в процессе взаимодействия личности с окружающим социумом. В ситуациях, когда такой контакт искажается, личность нуждается в поддержке и коррекции. В этих случаях могут быть использованы технологии, способствующие увеличению потенциала личности и усилению ее творческой активности.

Для данного исследования наиболее важным является выделяемый отдельно многими исследователями студенческий возраст (А.А. Реан, В.П. Зинченко, Д.И. Фельдштейн), который характерен не для всех людей и не всегда соответствует общепринятым возрастным нормам развития. Интеллектуальное развитие в данный возрастной период идет в тесной взаимосвязи с личностным развитием человека (И.С. Кон, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин).

Исходя из данных исследования, можно выделить следующие положения: 1) креативность рассматривается, во-первых, как универсальная личностная характеристика, во-вторых, как способность адаптивно реагировать в новых условиях, в-третьих, как процесс, направленный на актуализацию интеллектуальной и творческой деятельности человека; 2) креативность может быть разделена на специфические виды: общую и социально-коммуникативную; вербальную и невербальную; внешнюю и внутреннюю, где тип креативности в рамках кросскультурной теории определяется типом культуры, в которой существует человек; 3) креативность как процесс, личностное качество и способность сопровождает социальное творчество и может существовать только в рамках определенной культуры и социума; 4) креативность предполагает интеграцию навыков, мотивов и ресурсов личности, создающих установку на открытость восприятия окружающего и поиск возможностей самореализации.

К основным критериям развития креативности у студентов можно отнести следующие:

ISSN 1561-4212. «ВЕСТНИК ВКГТУ» № 4, 2011.

1. *Открытость новому опыту.* Данный критерий определяется возможностью генерирования новых идей с целью формирования позитивного отношения к окружающим и открытия новых моделей взаимодействия в области педагогической деятельности. Для возникновения и формирования открытости необходимо создание соответствующих условий, что находится в прямой зависимости от наличия в группе атмосферы принятия и поддержки. Если данное правило не соблюдается, могут возникать ситуации, препятствующие групповой работе. Задачей педагога на стадии знакомства является тестирование студентов с целью определения уровня доверия в группе.

2. *Увеличение творческого потенциала.* Данный параметр находится в прямой зависимости от активизации творческих ресурсов личности. Активизация творческих ресурсов может проводится с использованием визуализации и ролевого моделирования. Статистически визуальная модальность опыта является наиболее часто используемой и поэтому наиболее доступной для модификаций. Процесс визуализации доступен практически каждому, и ему легко обучить любого за достаточно короткий срок. Данный факт позволяет использовать процесс визуализации на различных стадиях обучения, независимо от базового начального уровня знаний студентов. Использование ролевого моделирования позволяет сформировать навыки работы, применяемые в профессиональной педагогической деятельности.

3. *Способность к концентрации.* Данная способность является наиболее значимой в работе педагога. Она находится в прямой зависимости от наличия у него системы ценностей и убеждений, позволяющих сохранять внимание в состоянии свободной фокусировки и быть заинтересованно вовлеченным в процесс педагогической деятельности. Способности к концентрации мешает наличие нерешенных и незавершенных жизненных ситуаций.

4. *Эмпатия.* Данный критерий способствует установлению позитивных взаимоотношений в педагогической деятельности и формируется с помощью прохождения студентами ряда моделируемых ситуаций в атмосфере позитивного принятия и поддержки.

5. *Вовлеченность в учебный процесс.* Данный параметр связан с закреплением полученных на различных этапах обучения навыков и использования их в дальнейшей профессиональной деятельности. Для развития у студентов такой вовлеченности рекомендуется использование технологий, направленных на групповое взаимодействие. К числу таких технологий относятся элементы групповых разминок психодрамы, театра спонтанности и гештальттерапии.

Развитие креативности у студентов находится в прямой зависимости от уровня понимания изучаемого предмета, т.к. именно от понимания зависит возможность адекватной трансляции полученных знаний. Понимание является равнодействующей знания и опыта. В контексте обучения это значит, что прирост знаний и опыта должен поэтапно дополнять друг друга, чтобы линия понимания выстраивалась гармонично. Знание формируется в процессе лекций, прирост опыта осуществляется на семинарах–практикумах. Понимание формируется на традиционных семинарах, в ходе которых студенты получают возможность интегрировать полученные знания и опыт.

Список литературы

1. Богоявленская Д.Б. Психология усвоения знаний в школе. - М., 1959. - 244 с.

2. Морозов А.В. Креативная педагогика и психология / А.В. Морозов, Д.В. Чернилевский. - М.: Академический проект. - 2004. - 560 с.

Получено 25.11.11.